

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ԺԴ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 21.

1856

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

Ազգն է բարոյական մարդ ¹ :

Կարգն եկաւ խօսելու վեցերորդ սը-
խալ գաղափարին վրայ՝ որ է ըսինք Չը-
ճանչնալը ազգին ինչ վիճակի մէջ ըլ-
լալը : Ընչուշտ ամէն լսող պիտի գարմա-
նայ կարծեւնուս վրայ՝ թէ ազգերնուս
մէջ կը գտնուին այնպիսի անձինք՝ որ
ազգին հիմակուան վիճակին վրայ սխալ
գաղափար ունենան, անոր ինչ վիճակի
մէջ ըլլալը չճանչնան, և այն պատճա-
ռաւ ալ կարենան փնասել ազգին : Յի-
րաւի նաև ուշադիր մարդու մը առջին
խելքէ դուրս կ'երեւայ այս բանս : Բայց
ինչպէս որ յայտնի է իմաստուն մտաց՝
շատ ճշմարտութիւններ այնպէս նուրբ
են և ծածկուած որ սրահայեաց մտաց
նայուածքով ալ չեն տեսնուիր՝ առանց
արդարակորով տրամաբանական գննու-
թեան : Ընդհանր համար ընդհանուր ճըշ-

մարտութեան մը խելահաս ըլլալու հա-
մար՝ պէտք է առանձին քննութեան
տակ ձգել զայն ընդհանուր ճշմարտու-
թիւնը բաղկացրնող մասունքը, և այն
մասնաւորներէն իմանալ ընդհանուրին
վիճակը :

Մարդուս ճանաչմունքը նախ և ա-
ռաջ իր անձին վրայ կը բանի . ինքզին-
քը և իր անձին կարողութիւնները կը
քննէ . ինքզինքը կը ճանչնայ, և իր ան-
ձին ամէն աղէկութիւն կ'ուզէ . և իր
անձին համար ամէն ձեռքէն եկածն ը-
նեղեն ետև՝ ճանաչմունքը կ'ընդարձակի,
կը սկսի իրեն բարերարներն ու մերձա-
ւորները ճանչնալ, ու անոնց ալ աղէ-
կութիւնը կը սկսի ուզել : Եւ այս կար-
գով բանի որ ճանաչմունքը կը զօրանայ,
այնչափ աւելի կը սկսի ճանչնալ իր նը-
մանները, և անոնց ալ բարիքն ուզե-
լու հետ կ'ըլլայ : Ընդհանր համար կըր-
թուած անձ մը աղէկ ճանչնալով ինք-

¹ Տես հտ. ԺԲ, էրես 225, 257 : հտ. ԺԴ,
էրես 69, 133, 213, 262 :

զինքը, և իրմով ընդհանուր մարդկու-
թիւնը, ընդհանուր բնութեան օրինաց
կարգով ամենուն ալ բարիքը կ'ուզէ,
նաեւ իր թշնամիներուն. վասն զի այս
բնութեան օրինաց կարգէն կը հասկը-
ցուի՝ որ մարդուս պարտքն է, սկսեալ
ինքիրմէն, ամէն իրեն նման բանական
արարածներուն աղէկութեանը համար
աշխատիլ: Եւ ինչ հետեանք կ'ելլէ ա-
ռաջին՝ թէ որչափ որ մարդիկ մոլու-
թեանց ետեւէ կ'երթան, և իրենց ան-
ձանց փաստակար եղած գործոց ձեռք կը
զարնեն, կարծելով անոնց մէջ գտնել
իրենց հանգստութիւնը, կը սխալին. և
ըրաժնին տգիտութեան գործ է և բը-
նական օրինաց դէմ. և երկրորդ՝ որ է
հետեանք առաջին, թէ որչափ որ
մարդիկ իրարու թշնամութիւն կ'ընեն
և իրարու փաստը կ'ուզեն տգիտութեամբ
ընդդէմ բնական օրինաց կը գործեն:
Եւ մարդ մը այսպիսի բնութեան դէմ
սխալման մէջ իյնալու համար՝ հարկ
է որ չճանչնայ իր անձին ինչ վիճակի
մէջ ըլլալը և իր բնութեան վախճանը,
որ իր անձին աղէկութիւնը ուզելու ա-
տեն փաստակար գործոց ձեռք զարնէ:
Եւ ասոր հետեանքն ալ կ'ըլլայ՝ նոյն-
պէս սխալ գաղափարով դատմունքը ը-
նել ուրիշ իր նմաններուն վրայ ալ: Եւ
ինչ կարգով որ ըսինք՝ թէ մարդս իրեն
և ուրիշներուն աղէկութեան վրայ կ'աշ-
խատի ըստ բնական օրինաց՝ եթէ ունե-
նայ շիտակ ճանաչմունք, նոյն կարգով
ալ հետեալբար իր տգիտութեան մէջ
կը սխալի. որ է ըսել՝ թէ նախ ինքն ի-
րեն ինչ վիճակի մէջ ըլլալը չճանչնար,
և ետքը նոյնպէս ալ իր մերձաւորներուն
և իր ազգին վիճակին վրայ սխալ գա-
ղափար կ'ունենայ: (Դէպէտեւ տգիտու-
թեանէ առաջ եկած ըլլալով այս ճանաչ-
ման պակսութիւնները՝ ոչ որ կ'իմանայ
իր չճանչնալը:) Իսկ թէ կրնայ հաւ-
կրնալ թէ որ սկսի քննել այսպիսի ան-
կատար ճանաչմամբ ըրած աշխատանք-
ներէն քաղած օգուտը:

Եւ ինչ կը յայտնուի որ մենք ազգին
ինչ վիճակի մէջ ըլլալը չճանչնալը ը-
սելով՝ չենք իմանար նիւթական, քա-

ղաքական վիճակը. այլ թէ չճանչնալ
ազգին բանաւորութեան վախճանը, և
թէ որչափ հեռու կամ մօտ կը պտը-
տի այն վախճանէն. և թէ որ բանե-
րուն մէջ կը սխալի, և թէ ինչ ճամ-
բաներով այն սխալմունքներէն կրնայ
ազատիլ: Եւ ամէն տեղեկութիւն
ներն ունենալու համար բաւական չէ
խոհական ըլլալը, բնութեամբ արդա-
րասէր ըլլալը. այլ ամէն ուրիշ ծուռ
գաղափարներէն ազատ ըլլալէն ետեւ,
պէտք է նաեւ կրթութեամբ ըլլալ շատ բը-
նական և գերբնական անժխտելի ճշ-
մարտութեանց սկզբունքներուն մէջ.
պէտք է մարդուն յառաջ քան զամենայն
ինքն իր բնութեան գերազանցութիւնը
ճանչնալ, և գիտնալ թէ ինքզինքն իր
երջանկութեամբ հասցնելու ճամբան որն
է: Եւ որքա՞նչ դիւրին բաներ չեն այս մեր ա-
պականեալ բնութեան առջին տգիտու-
թեան մէջ ծնած և այսչափ շփոթ գա-
ղափարներով պաշարուած մարդկութե-
մէջ վիճակին մէջ: — Եւ թէ այդպէս է, ըսէ
մէկը, չկարենանք պիտի երբեք մեր
ազգին պայծառութիւնը հոգալ. որով
հետեւ խիստ դժուար պիտի գտնուին
այնպիսի անձինք՝ որ այդ պահանջեալ
կատարելութեանց ճանաչմունքն ունե-
նան նախ իրենց անձանց վրայ, և ետ-
քը ազգին վիճակին վրայ: Եւ բանիս
գործադրութեամբ դժուարին ըլլալը ինք-
նին յայտնի է ինչուան հիմա ազգին վրայ
եղած աշխատանքը շատութեանէն, և
եղած յառաջադիմութեամբ սակաւութե-
անէն: Եւ այդ դժուարինը անհնարին ըսել
չէ. այլ քրտնաջան կարգաւորեալ աշխա-
տանքի կարօտ ըսել է. և բոլոր դժուար-
ութիւնն է մտադրութեւ և կարգաւոր-
ութեան վրայ: Եւ նշալէս որ՝ ինչ և իցի
դժուարին գործք մտադիր աշխատան-
քով և ըստ օրինի կարգաւորութեամբ
միայն գլուխ կ'ելլէ, նոյնպէս ալ բա-
րոյական գործոց մէջ յառաջադիմու-
թիւն ընել ուզողը պէտք է որ ճանչ-
նայ մտադրութեամբ մարդուս վախ-
ճանը՝ և բնական օրինաց սկզբնական
ճշմարտութիւնները, որոնցմով ինքնին
յայտնի կ'ըլլայ առանձին մարդիկէն.

րուն ինչ վիճակի մէջ ըլլալը : Եւ ետ-
քը այն սկզբնական ճշմարտութեանց
վրայ հիմնած՝ կարգաւորէ իր բոլոր աշ-
խատանքը , առանձին ազգը կազմող
մարդկանց վիճակէն ճանչնալով ազգին
վիճակն ալ : Եւ թէ առանձին մարդ-
կանց վիճակը ճանչնալն է կարեւոր ազ-
գը ճանչնալու համար , առանձին մարդ-
կանց վիճակն ալ ճանչնալու համար
պէտք է որ ամէն մարդ սկսի նախ
ջանալու ճանչնալ ինքն իր վիճակը :
Եւ այս բանին մէջ կը պակսին գրե-
թէ առհասարակ ամենայն մարդիկ ,
մանաւանդ կարգաւորեալ կրթութեան
սկզբունքը առած չեղողները . այնպէս որ
զայս ճանաչմունքն ունենալու ետեւէ ե-
ղող իմաստուններն իսկ շատ կը դժուա-
րին . որովհետեւ այս է մարդկային անձ-
նասէր բնութիւնը իր անձին վրայ դա-
տաւոր կեցընել , և պահանջել որ ինքն
իր անձին դէմ արդար վճիռ տայ իր
ներքին բնական ազգմանը ականջ չը-
ղնելով , որն որ ամենեւին չախորժիր
պակասաւոր երեւալ : Եւ այս որովհետեւ
ըսինք՝ թէ կարգաւորութեամբ և մտա-
դրութեամբ ամէն դժուարին գործքերը
գլուխ կ'ելեն , և այս ազգին ինչ վիճա-
կի մէջ գտնուիլն ալ ճանչնալը , ինչպէս
որ տեսանք , ամենադժուարին գործք
ըլլալով և ամենահարկաւոր , կը պա-
հանջուի որ մեր վերի ըսած կարգաւո-
րութիւնն ալ ամենաճիշդ ըլլայ . այս-
ինքն ազգին ճանաչումը սկսի ամէն
մարդուն իր անձին ինչ վիճակի մէջ
ըլլալը ճանչնալէն : Եւ այնպէս ալ մտա-
դրութիւնը պէտք է որ ըլլայ խորագին և
զգոյշ , հիմնեալ ուղիղ տրամաբանութե-
վրայ . որովհետեւ գլուխ հանելու գործ-
քերնս է ուղիղ ճանաչմունքը ազգին
վիճակին վրայ՝ որ է բարոյական և բոլո-
րովին մտաւոր գործք մը , անոր համար
մտադրութեւն ընելու գործքերնս ալ
հարկաւ պէտք է որ ըլլայ մտաւոր՝ որ է
անսխալ տրամաբանութիւն : Եւ այս
բանս որ ըստ ինքեան դժուարին է և
սաստիկ մտադրութեան կարօտ չսխա-
լելու համար , տես ուրեմն թէ որչափ
աւելի կը դժուարանայ՝ երբ հարկ ըլլայ

մէկու մը զայս տրամաբանութիւնը գոր-
ծածել ընդդէմ անձնասիրութեան՝ իր
անձին վրայ . այնչափ որ՝ այս բանս
աշխարհիս մէջ քաղաքական օրինաց
առջեւ անկարելի դատուած է , և ասան-
կով եղած դատաստանը անընդունելի .
իբրեւ թէ մէկ անձ մը իրեն դէմ ըլլա-
լու դատաստանը ինքը քննէ ու վճռէ :
Եւ այս մեր առաջադրեալ վախճանին
հասնելու համար այս բանս ամենա-
հարկաւոր է , այնպէս որ՝ առանց ասոր
անկարելի է ըստ կարգի գործել և ազ-
գին վիճակը ճանչնալ : Եւ որովհետեւ
այս հարկաւոր ճանաչմունքն ունենալու
արգելք ընողը անձնասիրութիւնն է ,
որով քանի որ մէկն իր անձէն չբաժ-
նուիր՝ չկրնար իր անձին վրայ ուղիղ
դատաստան ընել , անոր համար պէտք
է որ իր անձը քննել ուղղող իրմէն
դուրս ելլէ . որ եթէ նիւթապէս անկա-
րելի է , բայց մտքով կրնայ այսպիսի
բաժանմունք մը ըմբռնել՝ անձնասիրու-
թեան կրքէն ինքզինքը մերկացնելով՝
այսպէս : Եւ մէն մարդ կրնայ ինքզինքը
ճանչնալ՝ մէյմը իր մարդկութիւնը մար-
մնով ընկերական , մարդկանց մէջ բը-
նակող , անձնասէր՝ որ ըստ պարա-
գայից ժամանակին պատիւ և նախա-
տինք կ'ընդունի . և երկրորդ՝ պարզ ,
անմահ հոգի մը , որուն ոչ ոք կրնայ վը-
նասել և ոչ նախատել . և այս հոգին ա-
զատ ըլլալով մարդու դատաստանի տակ
իյնալէն , կրնայ ինքն ունենալ ուղիղ
դատումն : Եւ որ ուղիղ իր մարդ-
կութեան վիճակը ճանչնալ , իր պարզ
հոգւով հեռանայ իր մարդկութենէն՝
մտաց ամփոփմամբ , և այնպէս դարձնէ
մէյմը հոգւոյն աչքը տիեզերաց վրայ ,
տեսնէ ամէն արարածները և բիւրք
բիւրուց մարդիկը՝ ամէնքն ալ իրարմէ
տարբեր մտածող և գործող , և զա-
մէնքն ալ իրենց մտածութեանը հաւ-
նած . և դիտէ թէ ամենուն մտածու-
թիւնը մէկ տեղ առած՝ որչափ կը զա-
նազանին իրարմէ : Եւ այս ալ զարձնէ
հոգւոյն աչքը Եւստուծոյ անչափ իմաս-
տութեան վրայ , և տեսնէ թէ ինչպէս
ամենուն մտաց սանձն ունի , և ինչպէս

բնական և գերբնական օրէնքներով՝ խեղճէ մտքէ դուրս ճամբով, կը կառավարէ իր արարածները: Այսչափ անթիւ և անհամար գիտելիքներու և մշտաց դատաստաններու մէջ նկատէ իր մարդկութիւնն ալ, որ իր մտածութեանը հաւանած՝ կարծէ բովանդակել իր տկար մտացը մէջ զամէն բան, և կը համարի թէ իր կարճ ուղղադատութիւնը ամէն բանի կը հասնի:

Այսպիսի տկարութեան մէջ պարզ հոգին կը տեսնէ իր մարդկութիւնը, որուն տկար դատմունքը ուղղադատութիւն ըլլալէն այնչափ հեռու է, և իր միտքը այնչափ կարեւոր գիտելիքներուն անհմուտ և անձնասիրութեան գաղափարով պաշարուած և անկարող ուղիղ հետեւանք հանելու իր պակասաւոր տրամաբանութենէն, ինչպէս մէկ խուցի մը մէջ փակուած մարդ մը՝ որ խուցին չորս պատերուն նայելով՝ աշխարհիս ընդարձակութեանը և մէջի արարածներուն վրայ տեղեկութիւն տալ ուզէ:

Պարզ հոգին այս ընդհանուր տեսութիւնը ունենալէն ետեւ, կը սկսի մտածել թէ ուղիղ տրամաբանութեամբ Աստուծոյ կարգաւորութեանը համեմատ խորհելու և գործելու համար անթիւ բան կայ գիտնալիք, իսկ բանականութիւնս թանձր մարմնոյ մը մէջ փակուած, մինչդեռ կը փափաքի վայելել անվախճան երջանկութիւն, և կը կարծէ անսխալ տրամաբանութեամբ գործել. և կ'ուզէ հասնիլ 'ի գերաստիճան բարձրութիւն, կը ցանկայ Վստուած տեսնել ու վայելել, Աստուծոյ փառացը հաղորդ ըլլալ, ամէն բանին խելք հասցնել, ինքը ասոնց ամենէն զրկուած, անարգութեան նիւթ եղած, ուրիշ բան չէ մնացեր քովը իր բնական կատարելութենէն, բայց եթէ փափաք վայելող ըլլալու այն ամէն արտօնութիւնները, զորոնք շատ անգամ տգիտութեամբ կարծէ թէ իր ջանքով և կոյր անձնասիրութեամբ պիտի ձեռք ձգէ. զորոնք, եթէ մարմինը արգելք չընէր, յիրաւի պիտի ունենար: Բայց աւելի գէշն այն է՝ որ մարմնոյն մէջ փակուած

ըլլալով և զրկուած իր կատարելութիւններէն, ինքը տգիտութեամբ կ'ուզէ հանգչիլ իր թշուառութեւ մէջ, և չկրնալով՝ փոխանակ անդրադառնալու, կը սկսի խարդախել անձնասիրութիւնը:

Պարզ հոգին զասոնք ամէնը կը տեսնէ, և կ'իմանայ ևս թէ որչափ որ աւելի տգէտ է իր մարդկութիւնը և քիչ գաղափար ունի բնական և գերբնական բնութեան օրինաց վրայ, այնչափ աւելի վստահութեամբ իր փափաքները կատարելու ետեւէ ըլլալու հետ է. ու իրաւունք կը սեպէ ամէն ծուռ ճամբաներով իր երջանկութիւնը գտնելը, չճանչնալով ոչ ճամբաներուն ծուռութիւնը և ոչ ալ իր փափաքած երջանկութենէն խիստ հեռու պտրտիլը:

Պարզ հոգին այսպիսի ճանաչմունք ստանալով իր և ընդհանուր մարդկութեան վրայ, անտարակոյս է որ քիչ շատ իր անձը պակասաւոր կը գտնէ. և թէ քիչ մըն ալ սրէ իր հոգւոյն աչքը, յայտնի կը տեսնէ իր անձին որպիսի խեղճութեան վիճակի մէջ ըլլալը, և թէ որչափ կը սխալի եղեր ինքը այն հակառակութեան կարծիքներուն մէջ, որոնցմով իր և իրեններուն երջանկութիւնը հոգալու կը ջանար:

Բայց եթէ մէկը բնական ինքնահաւանութեամբ այնպէս կապուած գտնէ ինքզինքը, որ չկրնայ տեսնել իր պակասութիւնները, այսչափն ալ բաւական է որ պարզ հոգւով տեսնելով անհուն գիտելեաց անբաւութիւնը, անդրադառնայ թէ իր գիտութիւնն ու ճանաչմունքը խիստ շատ բանի կարօտ է, և թէ կրնայ ինքը սխալած ըլլալ իր հաւանած մտածմունքներուն մէջ: Եւ այն այս ճանաչմունքն ալ կրնայ առաջնորդել մարդուս իր վիճակը ճանչնալու. վասն զի թէպէտ մարդկային բնութիւնը ինքնահաւանութիւն կրնայ ինքզինքը խելացի յաջողամիտ սեպել, բայց որչափ որ ալ բնական հպարտ մարդ ըլլայ, չկրնար իր չսոված գիտութեանց մէջ ինքզինքը հմուտ սեպել:

Կը շարունակուի: